

RÉGÉSZETI ÖRÖKSÉGVÉDELEM BULGÁRIÁBAN A bolgár műemlékvédelem rövid története

VINDUS MELINDA

Magyar Régészet 8. évf. (2019), 3. szám, pp. 35–40, <https://doi.org/10.36245/mr.2019.3.2>

Különböző európai országok örökségvédelme gyakran szerepel példaként a hazai szabályozás és gyakorlat kapcsán, de viszonylag kevés hivatkozás történik a balkáni országok műemlékvédelmére. A jelen cikk elsősorban a régészeti örökségvédelemre koncentrál és a korábbi gyakorlat legfontosabb elemeit foglalja össze.¹

A bolgár örökség értékeinek kutatására és védelmére irányuló törekvések már a XIX. század közepén megjelentek, amelyeket 1888-ban és 1890-ben jogi szabályozás követett. Az 1911. február 18-i műemlékvédelmi törvény a bolgár műemlékvédelem alapvető dokumentuma. Ebben fektették le az állam felelősségét a kulturális javak megőrzéséről és a hozzá kapcsolódó közigazgatási struktúra kialakításáról. Ehhez szervesen kapcsolódott az 1936-os, a történelmi városszerkezetek, városmagok és települések védelmének megőrzéséről szóló rendelet. A II. világháborút követően Bulgária a kelet-európai szocialista blokk részeként a Szovjetunió tartós ellenőrzése alá került. A Bolgár Népköztársaság 1952. szeptember 23-i műemléki törvénye a közérdek és köztulajdon jogi védelmét szolgálta. 1957 és 1985 között a műemlékvédelem a szocialista állam jól szervezett szektoraként működött (PICKARD, 2008, p. 48), és sok tekintetben kivételezett helyzetben is volt, mert az országot évtizedeken keresztül vezető Todor Zsivkov lánya, Ljudmilla Zsivkova a kultúrpolitika irányítójaként fontos feladatának tekintette a művészeti és régészeti emlékek védelmét.

A szocializmus szétesése az intézményi kapacitás csökkenéséhez és az irányítási struktúrák összeomlásához vezetett. A kulturális örökség kutatását és védelmét a politikai instabilitás és a gazdasági korlátozások határozták meg, és a felújítására és fenntartására szánt hiányos pénzügyi fedezetet a legveszélyeztetettebb műemlékek gyors állapotjavítására használták fel. Az 1980-as évek végére felülvizsgálták a műemlékek dokumentációit és fenntartásuk lehetőségeit. A Bolgár Köztársaság alkotmánya 1991-ben a kulturális és történelmi örökség megőrzését írta elő, és kijelentette, hogy a törvény által meghatározott természeti és régészeti lelőhelyek az állam kizárólagos tulajdonát képezik. Később, 1999-ben a helyi önkormányzatok is nagyobb szerephez jutottak.

A 2000-2007 közötti társadalmi-gazdasági nehézségek negatívan befolyásolták a műemlékvédelmet is. A területfejlesztési törvény módosításait 2004-2009 között hajtották végre, de a korábbi, 1969. évi törvény, amely nem támogatta a fenntartható fejlődés elképzelését, továbbra is hatályban maradt. Ezt csak a 2009. évi, a kulturális örökségről szóló törvény váltotta fel, amely új örökségi kategóriákat vezetett be, úgymint tárgyi és immateriális; ingó és ingatlan; ipari örökség; víz alatti örökség; audiovizuális örökség; és tájak. Ezen kívül rendelkezett a kulturális örökség kezeléséről, védelmének decentralizálásáról és átláthatóságáról; engedményekkel segítette a magántulajdonban lévő múzeumok és gyűjtemények létrehozását, fenntartását; emellett az új törvény súlyos szankciókkal sújtotta a kulturális örökséget érintő bűncselekményeket, ugyanis 2000 óta egyre gyakoribbá váltak az illegális ásatások és a műkincscsempészet, amely több ezer régészeti lelőhelyet érintett.

Bulgária 2007-ben csatlakozott az Európai Unióhoz, és ezáltal újból előtérbe került a kulturális örökség jelentősége. Ennek eredményeképp 2008 végén létrehoztak egy, a kulturális örökség digitalizálására szolgáló, majd 2009-ben egy másik, kulturális statisztikával foglalkozó munkacsoportot, melyeknek az volt a szerepe, hogy felügyeljék az állami kiadások elszámoltathatóságát, összefogják és irányítsák az örökségi

¹ Alapja a BME Építészettörténelmi és Műemléki Tanszékén 2018-ban megvédett Műemlékvédelem Bulgáriában c. szakdolgozatom.

szelektort, és nyilvános hozzáférést biztosítsanak az adatokhoz. A 2009. évi kulturális örökségről szóló törvény 2011. évi módosításában a kulturális örökségek kezelésének és védelmének stratégiai prioritásai szerepeltek, mint pl. a valós tényeken alapuló adatgyűjtés és a fejlesztési célú, hosszú távú tervek kialakítása. Ennek érdekében széleskörű nyilvános konzultációkat szerveztek, ahol kutatók, tudományos és kulturális intézetek és civil szervezetek is részt vettek.

A RÉGÉSZETI ÖRÖKSÉGVÉDELEM KIALAKULÁSA BULGÁRIÁBAN

Mint a legtöbb tudományterületen Bulgáriában, a régészetben is az oszmán uralom alóli felszabadulást követően tudott megindulni a kutatás. A korábbi időkből útleírásokból és katonai felmérésekből (BESHEVLIEV, 1982, pp. 42-54) vannak információink az ország területén található erődökről és „mútgagyakról”. A XIX. század végi törvények megalkotása és az állami finanszírozás előnyösen hatott a régészeti örökségvédelemre. A rendelkezések többek között meghatározták a Nemzeti Oktatási Minisztérium vezető szerepét a régészeti feltárásokban és a régiségek külföldre vitelében, és elősegítették az oktatás és a múzeumok részvételét a bolgár kulturális örökség népszerűsítésben.

1878. április 4-én Szófia városi tanácsa egy közkönyvtár létrehozásáról határozott, melyet még abban az évben fel is állítottak; 1879-ben ennek a könyvtárnak az „értékrendi osztályaként” alakult meg a Nemzeti Múzeum (VELKOV, 1943). Ugyanebben az évben, 1879-ben alakult meg Veliko Tarnovóban az első Régészeti Társaság. Veliko Tarnovo és Szófia kettőségének fontos szerepe van, 1878-ban ugyanis az újjáalakuló ország ideiglenes fővárosa Veliko Tarnovo volt, amely szimbolikus jelentőséggel bír, hiszen a város a XIII-XIV. század fordulóján is a II. Bolgár Birodalom központja volt, így számos középkori emléke van. 1879-ben az új állam fővárosa Szófia lett, ami a régészet számára is fordulópontot jelentett, hiszen a város előzményei a késő antikvitás korába nyúlnak vissza, így a római kor kutatása került előtérbe a középkorral szemben.

Az újonnan felállt kulturális kormányzat átépítésekbe kezdett és új funkciókkal látta el a török idők átveszelő műemlékeit, pl. 1892-ben, amikor a Nemzeti Múzeum különvált a könyvtártól és a korábbi Bűyük mecsetbe költözött át (1. kép).² A múzeum alapgyűjteménye 343 db régészeti és néprajzi tárgyból, valamint 2357 db antik érméből állt, így a kezdeti feladatok között szerepelt további emlékek összegyűjtése; ehhez jelentős közigazgatási, katonai, iskolai és egyházi hatósági segítséget kapott a múzeum. Az épület felújítására 1892-ben 65 ezer, két évvel később 40 ezer levát költöttek, mert sem kiállítások rendezésére, sem a látogatók fogadására nem volt alkalmas; az egykori mecset három falához új épületeket húztak fel. 1905. május 18-án Ferdinánd herceg jelenlétében nyitották meg a múzeumot (1. kép) mely 1893. január 1-jével vált hivatalosan független kutatóintézeté saját költségvetéssel (2. kép). Az 1909-ben elfogadott közoktatási törvény elfogadta a Nemzeti Régészeti Múzeum kiválását és önállóságát, illetve ideiglenes szabályait. A törvény

1. kép. A Régészeti Múzeum 1905. május 18-i megnyitója (Ivanova, 2017).

sára nem volt alkalmas; az egykori mecset három falához új épületeket húztak fel. 1905. május 18-án Ferdinánd herceg jelenlétében nyitották meg a múzeumot (1. kép) mely 1893. január 1-jével vált hivatalosan független kutatóintézeté saját költségvetéssel (2. kép). Az 1909-ben elfogadott közoktatási törvény elfogadta a Nemzeti Régészeti Múzeum kiválását és önállóságát, illetve ideiglenes szabályait. A törvény

² A Bűyük, más néven Nagy Mecset, Szófia egyik legrégebbi épülete, egyes írások szerint Nagy Mahmud pasa mecsetje volt. A török elleni harcok után kórház lett, majd könyvtár, miközben az Állami Nyomdának is helyet adott.

2. kép. A Régészeti Múzeum Szófiában (Fotó: Vindus Melinda, 2007),

374. cikkelye rendelkezett a bolgár régiségek külföldről való visszaszolgáltatásáról, a 379. cikkely pedig felállította a múzeum struktúráját és négy főosztályát: az Őskori, Középkori, Numizmatikai és Művészeti Osztályokat.

Az intézmény élére Václav Dobruskýt (1893-1910) nevezték ki, aki bécsi és prágai múzeumok mintájára fogott bele a gyűjtemények elrendezésébe, és elindította az országban az első szisztematikus régészeti kutatásokat. Bogdan Filov igazgatósága alatt (1910-1920) a múzeum a bolgár régészeti kutatás középpontjává vált, és szoros kapcsolatot alakított ki az 1901. december 16-án alapított Bolgár Régészeti Társasággal, amely 1920-ban külön tudományos intézetként kezdett működni és első igazgatójának Filovot nevezték ki (PETROV, 1991, pp. 57-60).

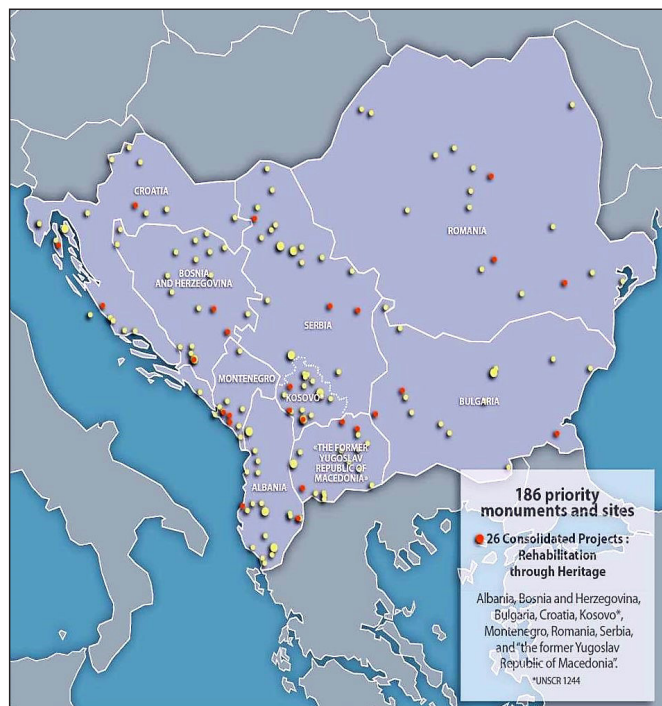
A XX. század elején fokozatosan alakult ki a múzeumi hálózat, országszerte folytak a múzeumalapítások, mind központi, mind helyi intézmények létrejöttével. Az I. világháború több évre megszakította az országos ásatások lehetőségét, majd a két világháború között számos projektet indítottak (Madara, Veliki Preszlav, Pliszka) (3. kép). Az 1944-es bombázás következtében a múzeum épülete súlyosan megsérült, részben leégett. A felújítások során az intézményt strukturálisan is átszervezték. 1948-ban a Művészeti Főosztály kivált és ezzel létrejött a Művészeti Galéria, a Régészeti Társaság pedig beintegrálódott a Bolgár Tudományos Akadémiába. A II. világháborútól napjainkig intenzívebbé váltak a feltárások és felmérések, és a kutatásokból származó tanulmányok száma is megnövekedett.

3. kép. Középkori leletek Veliki Preszlavból a Szófiai Régészeti Múzeumban (Fotó: Vindus Melinda, 2014).

A LJUBLJANAI FOLYAMAT

A ljubljanoi folyamat az Európa Tanács és az Európai Unió által a délkelet-európai országokban (Albánia, Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Horvátország, Montenegró, Románia, Szerbia, Macedónia és Koszovó) 2003-ban indított integrált rehabilitációs terv az építészeti és régészeti örökség felmérésére. Fő irányvonala az intézményi kapacitásépítés, az örökségrehabilitáció és a regionális fejlesztés volt (KOLEVA, 2014). Alapvető feladata a történelmi helyek legmagasabb színvonalon való megőrzése és egy olyan támogató rendszer kidolgozása volt, ami maximalizálja a kulturális örökség által létrehozott értéket a helyi gazdaságban, anélkül, hogy csökkenne a műemlékek kulturális jelentősége. Emellett a regionális program széleskörű nemzetközi tapasztalatcserét biztosított a szomszédos országok kulturális és természeti öröksége megőrzésének, rehabilitációjának és fejlesztésének területén. A program eredetileg a délszláv háború utáni kihívásokra összpontosított Délkelet-Európában, később azonban a fejlesztési folyamatok felé fordult a figyelem. A végső kihívás az egyének és a közösségek közötti hosszú távú egyeztetés, amely a fenntartható regionális együttműködés létrehozásának előfeltétele. 2011-től az Regional Cooperation Council vette át a folyamat felügyeletét, mely lehetővé tette az állandó vezetői struktúrák politikai és pénzügyi fenntarthatóságát: több ezer euró összeget különítettek el a kulturális örökségi helyszínek kezelésére vonatkozó tervek elkészítésére és a rehabilitációs projektek fenntartására (4. kép).

4. kép. A ljubljanoi folyamat kiemelt műemléki helyreállításai és helyszínei (Lobkowicz, 2012).

RÉGÉSZETI ÖRÖKSÉGVÉDELEM A MAI BULGÁRIÁBAN

A Belügyminisztérium jelenlegi törvényi keretei nem tudják kellőképpen kontrollálni a szervezett bűnözést és az illegális műkincscsempészetet, valamint leltárba venni a magángyűjtemények leletanyagait. Hála azonban az elmúlt 10 év uniós projektjeinek és forrásainak, számos régészeti lelőhelyet sikerült konzerválni és bemutatni az ország egész területén. Az is elmondható, hogy a kulturális örökség határai mind területileg, mind tipológiáiban, mind szakembergárda tekintetében folyamatosan szélesednek, és egyre gyakoribb a nemzetközi együttműködés is.

Figyelemre méltó és megtisztelő Bulgáriának, mint a legfiatalabb tagnak, hogy 2018 márciusában Szófia adhatott otthont az Európai Régészeti Tanács XIX. Kulturális Örökségvédelmi Szimpóziumának, melynek címe „Development-led Archaeology in Europe. Meeting the Needs of Archaeologists, Developers and the Public” volt. A tanácskozáson mintegy tucatnyi tagállam régészei vettek részt, hogy a kulturális örökségvédelem kezelésével kapcsolatos normákról, bevált gyakorlatokról folytassanak eszmecsereket (KREITER & STIBRÁNYI, 2018).³

A jelenleg érvényes 2009-es örökségvédelmi törvény az utóbbi időben számos módosításon ment keresztül. Egy 2018 februári interjú szerint (DIKOV, 2018) benyújtottak a kormány elé egy új régészeti örökségvédelmi törvényt, melynek értelmében a bolgár régészetet „privatizálnák”, azaz a régészeti feltárások irányítását magáncégek kezébe adnák. Lyudmil Vagalinski professzor, a Nemzeti Régészeti Múzeum és Intézet igazgatója szerint ez súlyos potenciális összeomlással fenyegeti a szakmát. Az illegális ásatá-

³ Az előadások összefoglalói az alábbi linken elérhetőek: <https://intarch.ac.uk/journal/issue51/index.html>.

sok és kincsvadászat következményeként már most is visszafordíthatatlan károk érik Bulgária kulturális örökségét. Nyilvánvalóan itt sem sokan örülnek a jelenlegi helyzetnek, vagyis hogy a törvény szerint a befektetők és ingatlanfejlesztők kötelesek állni a régészeti ásatások költségét, de a magánvállalkozások bevonása a feltárások lebonyolításába Vagalinski szerint nem reális, és inkább korrupcióhoz, mint valós megoldásokhoz vezet.

A jövő legnagyobb kihívása a felelősség hatékony megosztása a különböző érdekszférák között a kulturális örökség kezelésének decentralizált modelljében. A kulturális örökség irányításának országos és regionális szintjei között azonban még most is akad az a kommunikáció, annak ellenére, hogy Bulgáriában a kulturális örökség rehabilitációs projektjeinek jelentős növekedését láthatjuk. Ezt a sikert nagyrészt a ljubljanoi folyamat és annak módszertana befolyásolja, de részben a változás átfogó folyamatának is köszönhető.

FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

ANON., 2013.

Administrative structure. Internal report of NIPICH. Sofia: National Institute for the Protection of Immovable Cultural Heritage.

ANON., 2013.

National register of immovable cultural heritage. Internal register of NIPICH. Sofia: National Institute for the Protection of Immovable Cultural Heritage.

BESHEVLIIEV, V., 1982.

Prinost na Luidzhi Marsili za prouchvaneto i kartografiraneto na bulgarskite zemi [Приносът на Луиджи Марсили за проучването и картографирането на българските земи]. *Problemi na geografijata*, Vol. 2, pp. 42-54.

DIKOV, I., 2018.

Bulgaria's archaeology faces grave danger of 'privatization', National Museum director raises alarm. [Internet] Forrás: <http://archaeologyinbulgaria.com/2018/02/12/bulgarias-archaeology-faces-grave-danger-of-privatization-national-museum-director-raises-alarm/> [Hozzáférés dátuma: 2019.08.20].

IVANOVA, I., 2017.

Prvata ekspozicija na Arheologicheskiya muzej e otkrita 12 godini sled osnovavaneto mu [Първата експозиция на Археологическия музей е открита 12 години след основаването му]. [Internet] Forrás: <http://www.glasove.com/categories/izgubinata-bylgariya/news/pyrvata-ekspoziciq-na-arheologicheskiq-muzej-e-otkrita-12-godini-sled-osnovavaneto-mu-> [Hozzáférés dátuma: 2019.08.21].

KOLEVA, P., 2014.

Rehabilitation of cultural heritage in Buglaria: Policy and heritage management impact. In: Council of Europe, szerk. *Heritage for development in South-East Europe. New Visions and Perceptions of Heritage through the Ljubljana Process.* Strasbourg: Council of Europe. Forrás: https://www.academia.edu/8888357/Heritage_for_development_in_South-East_Europe_2014 [Hozzáférés dátuma: 2019.08.21].

KREITER, E. & STIBRÁNYI, M., 2018.

EAC2018, Szófia. *Magyar Régészet*, 7, pp. 1-2. Forrás: <http://files.archaeolingua.hu/2018TA/Fo%b4rum%20H18TA.pdf> [Hozzáférés dátuma: 2019.08.21].

Vindus Melinda • Régészeti örökségvédelem Bulgáriában. A bolgár műemlékvédelem rövid története

LOBKOWICZ, W. D., 2012.

The Ljubljana process. Conservation of cultural heritage on a local level. Powerpoint presentation. Brussels.

PETROV, P., 1991.

Образуване на б'лгарското археологическо дружество в София [Образуване на българското археологическо дружество в София]. *Arheologija*, 33(3), pp. 57-60.

PICKARD, R., 2008.

Analysis and Reform of Cultural Heritage Policies in South-East Europe. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

RANGELOVA, F. & TRAYKOVA, M., 2015.

Structural preservation – Priority of the sustainable management of Bulgarian cultural and historical heritage buildings. *Journal of Civil Engineering and Architecture*, 9, pp. 497-505. <http://dx.doi.org/10.17265/1934-7359/2015.05.001>

STAMENOVA, M., 2012.

Modeli na opazvane na kulturnoto arheologическо nasledstvo v B'lgarija [Модели на опазване на културното археологическо наследство в България]. PhD dolgozat, Sofia.

TOMOVA, B. & ANDREEVA, D., 2012.

Country Profile: Bulgaria. Council of Europe/ERICarts: Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe. 13th edition, Strasbourg: Council of Europe Publishing. Forrás: https://www.culturalpolicies.net/download/bulgaria_122011.pdf [Hozzáférés dátuma: 2019.08.21].

VARBANOVA, L., 2012.

Culture and the Structural Funds in Bulgaria. EENC Paper, August 2012, s.l.: European Expert Network on Culture. Forrás: <http://www.interarts.net/descargas/interarts2565.pdf> [Hozzáférés dátuma: 2019.08.21].

VELKOV, I., 1943.

Naroden arheologичесki muzey 1892-1942 [Народен археологически музей]. *Godishnik na Narodnia Muzei*, 7, pp. 3-15.